

Y.Z.

A NIT IFJÚSÁGSZAKMAI FOLYÓIRATA

A KOHÉZIÓS POLITIKA JÖVŐJE

Navracsics Tibor

EURÓPA-ÉLMÉNYKÖZPONT BUDAPESTEN – BESZÉLGETÉS LŐVEI ANDREÁVAL

Kollár Dávid

EURÓPÉ PARTOT ÉR? AZ EURÓPAI KULTÚRA ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÉPZETEI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Kollár Dávid

NEMZETI
IFJÚSÁGI
TANÁCS

V. évfolyam 3. szám

2025/ 3. szám

FELELŐS KIADÓ:

Nemzeti Ifjúsági Tanács Szövetség
Kovács Péter

FELELŐS KIADÓ SZÉKHELYE:

6726 Szeged, Fő fasor 11. I/6

FŐSZERKESZTŐ:

Kollár Dávid

SZERKESZTŐK:

Déri András
Heidl Sára
Gyorgyovich Miklós
Gyorgyovichné Koltay Elvira
Molnár Dániel
Pintér Kitti
Sövegjártó Virág

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR:

Kolozsvári Krisztina

KORREKTÚRA:

Gyorgyovichné Koltay Elvira
Pintér Kitti

TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Bauer Béla
Pillók Péter
Székely Levente
Vajda Árpád

SZERZŐK:

Kollár Dávid
Kurucz Barnabás
Navracsics Tibor
Orbán Eszter

DESIGN, TÖRDELÉS:

Szánthó Boglárka

*A folyóiratban felhasznált fotók
az elements.envato.com
oldalról származnak.*

Minden jog fenntartva.

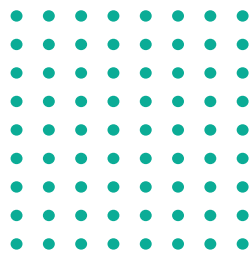
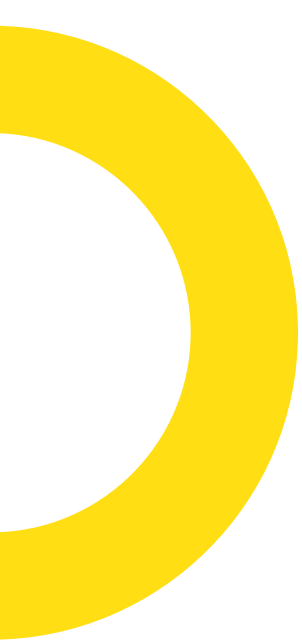
ISSN 2786-3069

NEMZETI
IFJÚSÁGI
TANÁCS

Szakmai együttműködő partnerünk
a folyóirat megvalósításában a:

Kedves Olvasó!

Mit jelent ma európainak lenni? Hogyan viszonyulunk az Európai Unióhoz mint politikai projekthez, és hogyan a kontinens kulturális örökségéhez? Tematikus lapszámunk öt írása különböző nézőpontokból keresi a választ.

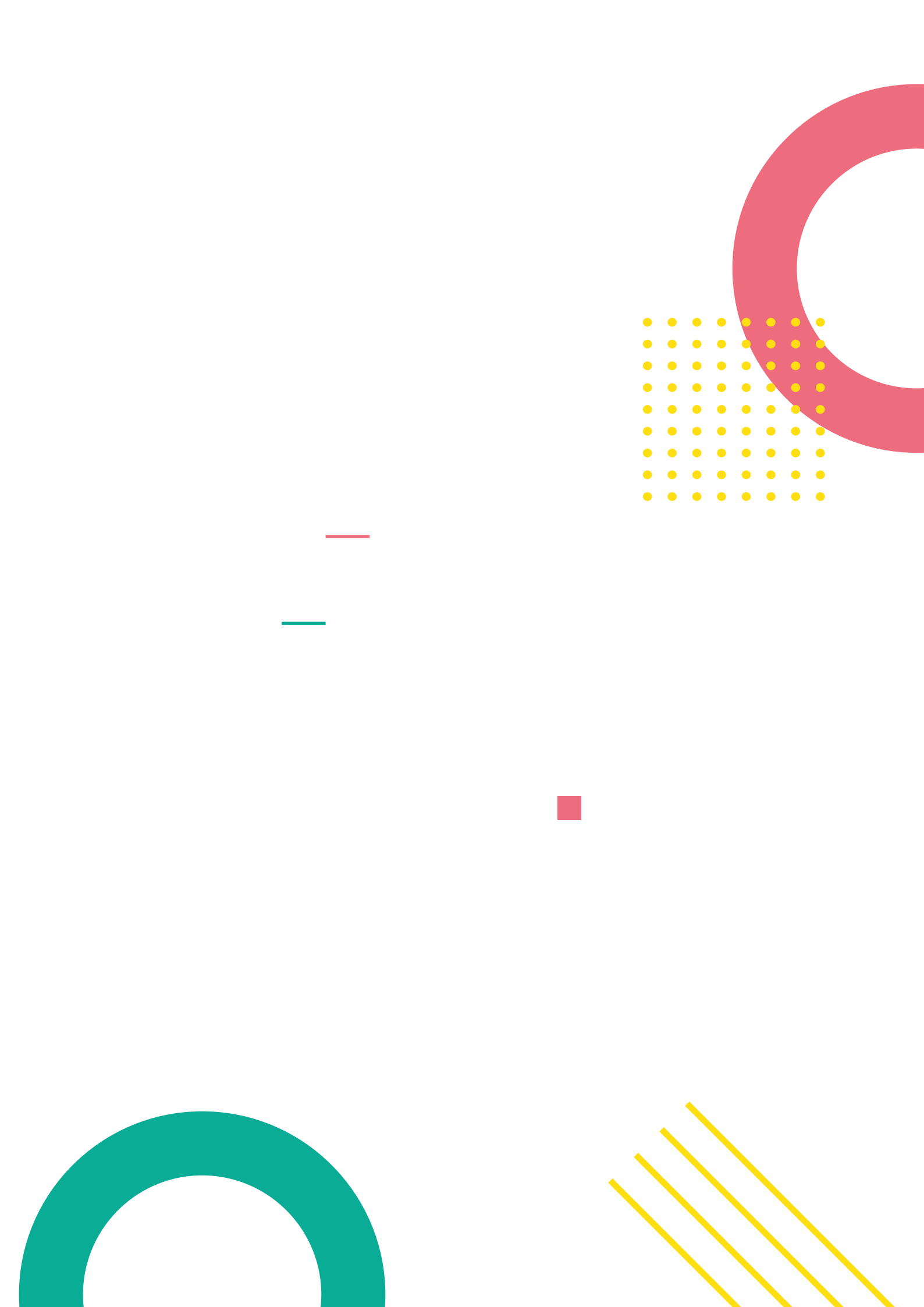
Lapszámunk nyitó tanulmánya azt vizsgálja, milyen spontán képzetek társulnak a magyar lakosság körében az „európai kultúra” és az „Európai Unió” kifejezésekhez, illetve hogy e két fogalom eltérő értelmezési logikája milyen feszültségeket hordoz. Lővei Andreával, az Európai Parlament Magyarországi Kapcsolattartó Irodájának vezetőjével készült interjúnkban a 2025 nyarán megnyílt budapesti Európa-élményközpontról esik szó, amely az európai demokráciát nem elmagyarázni, hanem átélhetővé tenni kívánja.

Navracsics Tibor a kohéziós politika jövőjét elemzi az Európai Bizottság 2025-ös reformjavaslata nyomán, különös tekintettel arra, hogy a területi szolidaritás elve miként őrizhető meg a versenyképességi fordulat közepette. Kurucz Barnabás eszmetörténeti tanulmánya a középkori gyökerektől a kortárs válságokig tekinti át az európai önazonosság genealógiáját. Zárásként Orbán Eszter az európai fiatalok EU-val kapcsolatos attitűdjeit és jövőképét vizsgálja három friss empirikus kutatás komparatív elemzésével.

Jó olvasást kívánok!

Kollár Dávid
főszerkesztő

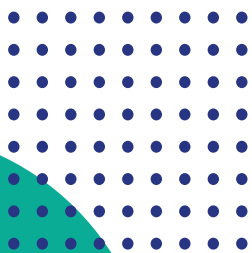
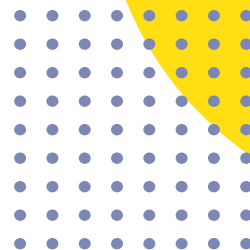
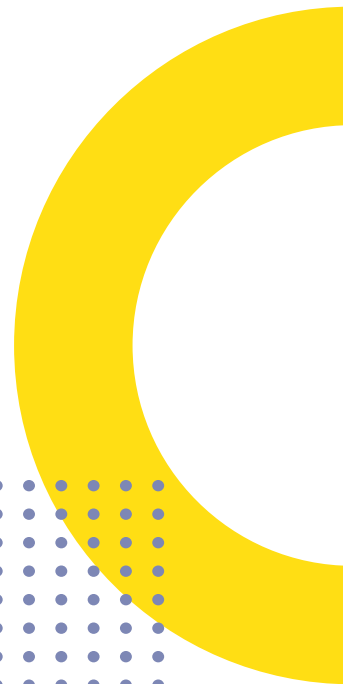

TARTALOMJEGYZÉK

01	EURÓPÉ PARTOT ÉR? AZ EURÓPAI KULTÚRA ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÉPZETEI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN Kollár Dávid	5
02	EURÓPA-ÉLMÉNYKÖZPONT BUDAPESTEN - BESZÉLGETÉS LŐVEI ANDREÁVAL Kollár Dávid	22
03	A KOHÉZIÓS POLITIKA JÖVŐJE Navracsics Tibor	30
04	EURÓPAI IDENTITÁS - KÖZÉPKORI MINTA, MODERN DILEMMA, JÖVŐBELI ALTERNATÍVA Kurucz Barnabás	36
05	EURÓPAI IDENTITÁS ÉS JÖVŐKÉP: FIATALOK PERCEPCIÓI AZ EU-BAN (2025) Orbán Eszter	52

EURÓPÉ PARTOT ÉR?

AZ EURÓPAI KULTÚRA ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÉPZETEI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

— Kollár Dávid¹ —

Absztrakt

Tanulmányom azt vizsgálja, milyen spontán képzetek aktiválódnak a magyar lakosság körében az „európai kultúra” és az „Európai Unió” kifejezések hatására. Egy reprezentatív online adatfelvétel nyitott kérdéseire adott válaszokat elemeztem induktív tartalomelemzéssel. Az eredmények azt mutatják, hogy a két asszociációs mező eltérő logikák mentén szerveződik. Az európai kultúra elsősorban tapasztalati kategóriaként jelenik meg: az életmód, a civilizáció és a mindennapi kulturális gyakorlatok dominálnak. Az Európai Unió ezzel szemben politikai-intézményi projektként értelmeződik, amelyhez integrációs és közösségi, ugyanakkor krízis- és problémaorientált képzetek egyaránt kapcsolódnak. A képzeteket az életkor, az iskolázottság és különösen az európai politika iránti érdeklődés strukturálja. A kulturális európaiság inkább az életvilágbeli pozícióból, a politikai európaiság inkább a politikai mezőhöz való hozzáférésebből fakad. Az eredmények arra utalnak, hogy a megélt és az intézményesített Európa közötti rés húzódik, amelynek áthidalása az európai integráció egyik kulcskérdése lehet.

Kulcsszavak: európai identitás, társadalmi képzetek, szóasszociáció, Európai Unió, kulturális európaiság, politikai tájékozottság

Bevezetés

Európa fogalmi megragadása inherens paradoxonokat hordoz, amelyek már a kontinens elnevezésében is megmutatkoznak. A görög mitológiai ihletettséggű név önmagában is jelzi azt az alapvető feszültséget, amely Európa önmeghatározását mindvégig jellemezte: Európe maga is keletről, egy idegen földről érkezik nyugatra. A mítosz szerint Zeusz bika képében rabolta el a főnői királylányt, és vitte át a tengeren a mai Krétára – így az „európai” eredettörténet egy elrablásról, határátlépésről, Keletről Nyugatra való átmenetről szól.

A földrajzi határok máig eldöntetlenek – hol húzódik a keleti határ, része-e Európának Törökország, Oroszország, a Kaukázus? (Vö.: Gyurgyák, 2018) –, míg kulturális tartalma folyamatos vita és újraértelmezés tárgya. „Az ezer

éve alakuló szubkontinentális valóság középkori” megnevezései – a „latin nyugat” és a „katolikus kereszténység” (Hidas 2021: 10) – még világos tartalmi meghatározást adtak egy vallási-kulturális egységről, amelyet a római egyház fogott össze. Ezt csak a felvilágosodás korában, kétszáz éve váltotta fel a földrajzilag lehatárolatlan és kulturálisan aluldeterminált „Európa”-fogalom (Hidas 2021: 10), amely elnevezés maga is egy radikálisan új önértelmezési projekt része volt: a vallási meghatározottság helyett egy szekuláris, racionális civilizáció képzete jelent meg.

Ezzel Európa önmeghatározása a versengő képzetek – Charles Taylor (2004) kifejezésével élve a „társadalmi imagináriumok” – küzdőterévé vált.

¹ kutató, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Alkalmazott Ontológia Kutatócsoport, Pécsi Tudományegyetem (PTE; oktató Budapesti Metropolitan Egyetem (METU) és Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE); .kollaardavid@gmail.com

Ezek a képzetek évszázadok óta formálódnak az európai szellemi életben, filozófiai, történeti, politikai diskurzusokban (vö. Delanty 1995), és mind ugyanarra a kérdésre kínálnak explicit vagy implicit választ: mi is valójában Európa, és ki tartozik hozzá?²

A legbefolyásosabb narratíva talán a görög-római-(zsidó-) keresztény kulturális örökség képzete, amely Athént a filozófia és demokrácia, Rómát a jog és közigazgatás, Jeruzsálemet pedig a keresztény erkölcs és személy-fogalom bölcsőjeként jelöli meg. Ez a hármas „gyöker narratíva” egy kétezer éves civilizációs folytonosságot konstruál, amelyben a görög gondolkodási hagyomány, a római szervezőerő és a keresztény spiritualitás szerves egységgé forr össze (vö.: Brague 2002; Delanty 1995; Dawson 2002; Gyurgyák 2018).

Ezzel verseng egy modernista narratíva, amely szerint az "igazi" Európa csak a tudományos forradalom és a felvilágosodás nyomán született meg, és lényegét az ezek révén felismert univerzális elvek – emberi jogok, demokratikus önkormányzat, vallási tolerancia, tudományos racionalitás – adják. E felfogás szerint Európa nem annyira történelmi képződmény, mint inkább normatív projekt, amely elvileg bárki számára nyitott, aki

magáévá teszi ezeket az értékeket (vö.: Pagden 2002; Habermas 1998; Balibar 2004).

E két nagy narratívát átszövi és kiegészíti egy harmadik: az európai magaskultúra képzete, amely nem elsősorban elvekben vagy történelmi gyökerekben, hanem az életvilág esztétikai és kulturális tapasztalatában ragadja meg Európát. Ez a képzet a gótikus katedrálisokban és barokk palotákban, Mozart zenéjében és Beethoven szimfóniáiban, a francia impresszionistákban, az olasz reneszánsz mestereiben, és Dante, Shakespeare vagy Goethe műveiben találja meg Európa lényegét (vö.: Scruton 2014). De ide tartozik a mindennapi kultúra is: a római piazzák és párizsi boulevard-ok életformája, a bécsi kávéházak és angol pubok társasági kultúrája, a mediterrán konyha és az északi sörfőzés hagyományai, a városi terek humanista léptéke és a művészetek társadalmi beágyazottsága (vö.: Steiner 2004).

Ez a kulturális képzet különösen erős mobilizáló erővel bír: amikor az Erasmus-programban részt vevő diákok Lappföldön, Bécsben vagy Amszterdamban fedezhetik fel a közös európai kulturális teret, vagy amikor az európaiak a turizmus révén megismerik kontinensük kulturális gazdagságát.

² A narratívák identitáskonstruáló szerepe más területeken is megmutatkozik. Miskolczi (2022) a nemzetközi fejlesztéspolitika diskurzusában mutatja ki, hogy a »fejlődés« fogalma hasonlóan »üres jelölőként« (empty signifier) funkcionál, amelyet versengő narratívák töltenek fel tartalommal – a gazdasági növekedéstől a társadalmi emancipáción át az ember–természet viszony újragondolásáig.

Ezekkel párhuzamosan létezik egy negyedik, döntően instrumentális-technokrata képzet is, amely Európát elsősorban az európai integrációval, konkrétan az Európai Unióval azonosítja. Ebben a felfogásban Európa mindenekelőtt közös piac, egységes jogi térség, szabályozási rezsim, közös szabályok, standardok és eljárások közössége. Ez a megközelítés hajlamos Európát az *acquis communautaire*-rel, a közösségi vívmányok összességével egyenlővé tenni, ahol az európaiság mértéke az EU-s normák átvételének és alkalmazásának fokával mérhető (vö.: Shore 2000).

Ezek az imagináriumok az intellektuális diskurzusokban és a politikai elitek körében formálódnak. De vajon alakítják-e a mindennapi gondolkodást is? Megjelennek-e a lakosság spontán képzeteiben, és ha igen, milyen formában?

A kérdés megválaszolásához két fogalmat kell szétválasztanunk (vö.: Risse 2010), amelyek a közbeszédben gyakran összemosódnak. Európa évezredes földrajzi, kulturális és történelmi valóság, az Európai Unió viszont alig hét évtizedes politikai konstrukció, a második világháború utáni válságra adott történetileg specifikus válasz, amely önmagában nem feltétlenül válik az európai kultúra megtestesülésévé. Ez az elméleti megkülönböztetés azonban mit sem mond arról, hogy a hétköznapi tudatban is elkülönül-e ez a kettő, és ha igen, milyen módon.

Tanulmányomban éppen ezt vizsgálom három kérdés mentén. Először, feltárom milyen képzetek aktiválódnak spontán módon az "európai kultúra" és az "Európai Unió" kifejezések hatására, mely asszociációs mezők dominálnak, milyen szemantikai tartalmak jelennek meg a leggyakrabban? Másodszor, megvizsgálom, mennyiben divergál vagy konvergál a két asszociációs mező? Végezetül pedig elemzem azt is, hogy hogyan alakítják mindezeket a szociodemográfiai tényezők, – különösen az életkor és az iskolázottság –, valamint a politikai tájékozottság?

Módszertan

A kutatás alapját a Századvég Alapítvány által végzett 1200 fős, a 18–69 éves magyar lakosságot reprezentáló online adatfelvétel (CAWI) jelenti, amelyre 2024 májusa és

júniusa között került sor. A minta reprezentatív volt nem, életkor, iskolázottság, településtípus és régió szerint, így lehetővé tette a főbb szociodemográfiai csoportok közötti összehasonlítást.

A kérdőív középpontjában két nyitott (szóasszociációs) kérdés állt:

1. "Mi az első szó, ami eszébe jut az európai kultúráról?"

2. "Mi az első szó, ami eszébe jut az Európai Unióról?"

A szóasszociációs módszer lehetővé teszi az implicit, pre-konceptuális tudattartalmak feltárását, mivel a spontán asszociációk azt ragadják meg, ami azonnal aktiválódik a szemantikai hálózatban (Collins és Loftus 1975; McNamara 2005). A kérdések sorrendje fix volt: először az "európai kultúra"-ról, majd az "Európai Unió"-ról kérdeztünk³. A nyitott végű formátum lehetővé tette, hogy a válaszadók spontán, reflektálatlan módon asszociáljanak, anélkül hogy előre megadott kategóriák befolyásolták volna őket.

A válaszok kategorizálása két szinten történt (Mayring, 2000). Első lépésben átnéztük a leggyakoribb válaszokat, és induktív módon kialakítottunk sűrűbb, finomabb kategóriákat a természetesen kirajzolódó szemantikai klaszterek alapján. Második lépésben ezeket a finomabb kategóriákat vontuk össze tágabb makrokategóriákká, amelyek már áttekinthetőbb képet nyújtanak az asszociációs mezőkről.

Az "európai kultúra" kérdésnél végül 8 makrokategóriát azonosítottam:

1. Értékek

2. Intézmények

3. Civilizáció

4. Életmód

5. Jólét

6. Hanyatlás

7. Sokszínűség, közösség

8. Magyar referencia

³ Ez a sorrend természetesen befolyásolhatta a válaszokat (vö.: Bargh és Chartrand 2000;). Ezt a lehetséges torzítást figyelembe vesszük az eredmények értelmezésekor, különösen, amikor a két asszociációs mező összevetésére kerül sor.

Az "Európai Unió" kérdésnél pedig 9 makrokategóriát:

1. Integratív/közösségi EU
2. Érték-alapú EU
3. Jóléti/életszínvonal-EU
4. Gazdasági-redistributív EU
5. Intézményi/formális EU
6. Konfliktusos/beavatkozó EU
7. Krízis- és probléma EU
8. Kulturális/civilizációs EU
9. Magyar referencia⁴

Az elemzés leíró statisztikára és kereszt táblákra épült. Megvizsgáltam az egyes kategóriák előfordulási gyakoriságát a teljes mintában, majd szociodemográfiai változók (nem, életkor, iskolázottság, településtípus, régió) és a politikai tájékozottság (EU-politika iránti érdeklődés, 1-4 skálán) szerint bontottam az eredményeket..

Eredmények

Amikor arra kértük a válaszadókat, hogy nevezzék meg az első szót, ami eszükbe jut az európai kultúráról, két nagy asszociációs mező emelkedett ki: az **életmód** (21,6%) és a **civilizáció** (20,9%). Vagyis a válaszok több mint 40% konkrét kulturális tartalmakhoz kötődött.

Az **életmód** kategórián belül a mindennapi kultúrához kapcsolódó elemek voltak a *leggyakoribbak* (9,2%). A gasztronómia, a kávé, a bor és az étkezés visszatérő motívumként jelent meg, az európai életformához kötődő tapasztalatok részeként. Szintén jelentős arányt képviseltek a *hagyományhoz*, népi kultúrához és kulturális örökséghez kapcsolódó asszociációk (8,5%): a folklór, a hagyományőrzés, a történetileg továbbadott kulturális formák. Kisebb, de jól elkülönülő csoportot alkottak a konkrét *földrajzi helyekre*, országokra és városokra utaló válaszok (3,8%), amelyek Európát elsősorban tapasztalati térként, bejárható helyek összességként jelenítették meg.

A **civilizáció** kategórián belül is több, egymással összefüggő jelentésréteg rajzolódott ki. A legnagyobb súlyt a *történelemhez és a magaskultúrához* kötődő asszociációk

kapták (8,4%): művészet, történelmi korszakok, múzeumok, kulturális örökség. Ehhez szorosan kapcsolódtak a *vallási és keresztény referenciák* (7,6%), amelyek az európai civilizáció kereszténygyökerű beágyazottságára utaltak. Mindezek mellett kisebb, de jól körülhatárolható csoportot alkottak azok a válaszok (4,9%), amelyek Európát tágabb *civilizációs egységként* nevezték meg, olyan kifejezésekkel, mint nyugat, kontinens, civilizáció vagy felvilágosodás.

A harmadik legnagyobb kategóriát a **közösség és sokszínűség** alkotta (14,9%). Ide tartoztak a pluralitásra, az együttélésre, a közösségi formákra és az elfogadásra utaló válaszok. Hasonló súllyal jelent meg a **jólét** (14,8%): életminőség, biztonság, nyugalom, béke. Ezek a kifejezések az európai életmód tapasztalatához kapcsolódó manifeszt minőségeket tömörítik.

Az absztrakt **értékekhez** kötődő fogalmakat a válaszadók 10%-a említette. Ide tartoztak a szabadság, a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok említései. Az **intézmények** kategóriája ennél jelentősen kisebb súlyt képviselt (4,2%): az európai uniós intézmények és a politika ritkábban jelentek meg akkor, amikor a válaszadókat kifejezetten az európai kultúráról kérdeztük.

Végezetül a negatív értékelések és hanyatlás-képzetek aránya 8,9% volt. Ezek a válaszok a válság, a káosz, a romlás vagy a hanyatlás kifejezéseivel írták le Európát, egységesen kritikus hangvételben.

⁴ A magyar referenciakategóriák mindkét kérdésnél olyan válaszokat tartalmaznak, amelyek a magyar kontextusra reflektáltak, nem közvetlenül az európai kultúrára vagy az EU-ra. Ezek értelmezhető válaszok voltak (nem "nem tudom" vagy "nincs válasz"), de csak korlátozottan irányultak a kérdés tárgyra. Elemzésünkben ezeket a kategóriákat megemlítjük a teljesség kedvéért, de nem interpretáljuk részletesen.

1. táblázat: Az „európai kultúra” kifejezésre adott spontán asszociációk megoszlása (makro- és mikrokategóriák) és tipikus, szó szerint előforduló válaszpéldák

Makró kategória	Makró arány (Valid %)	Mikrokategória (Valid %)	Példák, szó szerint előforduló válaszok
Értékek	10.0	Értékek / demokrácia / szabadság (10.0)	szabadság; demokrácia; jogállam; emberi jogok
Intézmények	4.2	EU intézmény / politika (4.2)	EU; Brüsszel; Európai Unió; unió
Civilizáció	20.9	Európa mint civilizáció / tér (4.9)	Nyugat; civilizáció; kontinens
		Magasművészet / történelem (8.4)	történelem; művészet; reneszánsz; múzeum
		Vallás / kereszténység (7.6)	kereszténység; keresztény; katolikus; egyház
Életmód	21.6	Gasztronómia / életmód (9.2)	gasztronómia; bor; kávé; sajt
		Hagyomány / népi kultúra / örökség (8.5)	hagyomány; néptánc; népzene; folklór
		Földrajzi helyek / országok / városok (3.8)	Róma; Párizs; Olaszország; Görögország
Jóllét	14.8	Jóllét / életminőség / biztonság (14.8)	jóllét; biztonság; nyugalom; béke
Hanyatlás	8.9	Negatív értékelés / hanyatlás (8.9)	jóllét; biztonság; hanyatlás; válság; káosz; romlásnyugalom; béke
Magyar	5.0	Nemzeti / magyar referencia (5.0)	Magyarország; magyar; haza; nemzet
Sokszínűség	14.9	Sokszínűség / közösség (14.9)	sokszínűség; közösség; multikulti; elfogadás

Forrás: Saját szerkesztés

Európai Unió: Integráció, válság, ambivalencia

Az Európai Unióra adott spontán asszociációk szerkezete érezhetően eltér az európai kultúrához kapcsolódó mintázattól. A legnagyobb súlyt az **integratív és közösségi képzetek** kapták (29%). Az Uniót sokan az együttműködés, az egység és az összefogás fogalmával írták le. Ezen belül a *közösség és az integrációhoz* kapcsolódó említése voltak meghatározóak (27%), míg a sokféleség ritkábban került elő (2%).

Ezzel nagyjából azonos arányban jelentek meg a **krízis**-hez és problémákhoz kapcsolódó asszociációk (25%). Ezek a válaszok jellemzően negatív képet rajzolnak

az Európai Unióról. Ezzel összhangban a legnagyobb részt az *általános negatív értékelések* tették ki (13%), amelyeket a *válságra és káoszra* utaló kifejezések (5%), a háborúval kapcsolatos említések (3%), valamint a *korupcióval és morális kritikával* összefüggő asszociációk (5%) egészítették ki.

Az **intézményi és formális oldal** szintén hangsúlyosan jelent meg (12%). Itt elsősorban az EU *szimbolikus központjai és intézményei* kerültek elő – Brüsszel, az Európai Parlament, az uniós intézményrendszer –, míg a *bürokráciával* kapcsolatos kritikák jelentősen kisebb arányban fordultak elő.

Az Uniót különböző **értékek** mentén leíró asszociációk a válaszok egy tizedében jelentek meg. Ezek a *szabadság, a demokrácia, a jogok*, valamint a *biztonság és a béke* foglaimra épültek. Ehhez hasonló arányban (8%) jelentek meg a gazdasági és redisztributív szempontok a gazdasági integráció, a közös valuta és az uniós források egyaránt megjelentek ezekben az asszociációkban. A jóléti és élet-színvonalhoz kötődő utalások pedig 7%-ot képviseltek.

A **konfliktusos és beavatkozó** jellegű képzetek a válaszok kisebb részében voltak jelen (6%). Ezek az asszociációk elsősorban a szuverenitást, a migrációt és az ideológiai befolyásolás kérdéseit érintették.

Végezetül a **kulturális és civilizációs** asszociációk marginálisak maradtak (1%), vagyis az EU csak nagyon ritkán jelent meg kulturális vagy történeti keretben.

2. táblázat: Az „Európai Unió” kifejezésre adott spontán asszociációk megoszlása (makró- és mikrokategóriák) és tipikus, szó szerint előforduló válaszpéldák

Makró kategória	Makró arány (Valid %)	Mikrokategória (Valid %)	Példák – leggyakoribb lexémák
Integratív / közösségi EU	28.6	Közösség / integráció (26.7)	közösség; egység; összefogás; együttműködés
		Sokféleség (1.9)	sokszínűség; sokféle; multikulti; diverzitás
Érték-alapú EU	10.3	Értékek / szabadság (5.7)	szabadság; demokrácia; jogok; jogállam
		Biztonság / béke (4.6)	béke; biztonság; stabilitás; nyugalom
Jóléti / élet-színvonal-EU	6.9	Jólét / életminőség (6.8)	jólét; jobb élet; életszínvonal; fejlődés
Gazdasági-redisztributív EU	7.6	Gazdasági integráció / rendszer (4.6)	euró; gazdaság; piac; integráció
		Támogatások / források (3.1)	pénz; támogatás; uniós pénzek; források
Intézményi / formális EU	11.6	Szimbolikus / formális EU (10.2)	Brüsszel; EU; Európai Parlament; intézmény
		Intézményi központ / bürokrácia (1.4)	bürokrácia; túlszabályozás; vízfej; papírmunka
Konfliktusos / beavatkozó EU	5.7	Beavatkozás / elnyomás (2.4)	diktátum; beavatkozás; elnyomás; kényszer
		Migráció / demográfia (1.5)	migráció; bevándorlás; menekültek; kvóta
		Liberális (1.7)	liberális; liberalizmus; LMBTQ; gender
Krizis- és probléma-EU	25.2	Negatív értékelés (általános) (13.1)	rossz; negatív; értelmetlen; kudarc
		Válság / káosz (5.1)	válság; káosz; zűrzavar; összeomlás
		Háború (2.5)	háború; Ukrajna; fegyverek; konfliktus
		Korrupció / morális kritika (4.5)	korrupció; lopás; pénzszerzés; képmutatás
Kulturális / civilizációs EU	1.2	Kulturális-civilizációs referencia (1.2)	kultúra; történelem; kereszténység; hagyomány
Magyar referencia	2.9	Magyar politika (2.9)	Orbán; Magyarország; Huxit; NER

Forrás: Saját szerkesztés

Generációs gradiens: Fiatalok és idősek eltérő Európa-képe

Az életkori csoportok közötti különbségek az európai kultúra asszociációiban különösen élesek: alapvető strukturális eltérés mutatkozik abban, ahogy a különböző korosztályok gondolkodnak Európáról. A fiatalok számára Európa elsősorban életforma, válaszaik közel egyharmada az életmódhoz kapcsolódik. Ez a gasztronómia, az utazás, a városi kultúra világa, vagyis az a tapasztalati Európa, amit egy barcelonai Erasmus-félév, egy szicíliai vacsora vagy egy prágai hétvége jelent. Ezzel szemben a civilizáció csak 16%-ban jelenik meg náluk, az értékek pedig mindössze 5%-ban.

Vagyis a történelmi örökség és a normatív tartalmak háttérbe szorulnak a közvetlen tapasztalattal szemben.

Az idősebb generáció alapvetően más Európa-képpel rendelkezik. Számukra a civilizáció és különösen az értékek sokkal meghatározóbbak. Európa itt inkább örökség és normarendszer: a történelmi múlt, a művészetek, és mindezek mellett azok a demokratikus értékek, amelyek az ő életük során formálódtak, stabilizálódtak, és amelyek meghatározták politikai szocializációjukat. Az életmód, ezzel szemben sokkal kisebb súllyal jelent meg az idősebb válaszadóknál.

3. táblázat: Az „európai kultúra” asszociációinak megoszlása életkori csoportok szerint

	Értékek	Intézmények	Civilizáció	Életmód	Jóllét	Hanyatlás	Magyar	Sokszínűség
Összesen (Total)	10%	4%	21%	22%	15%	9%	5%	15%
18–29	5%	4%	16%	31%	13%	9%	4%	19%
30–39	10%	2%	19%	29%	14%	6%	4%	15%
40–49	8%	5%	24%	21%	13%	10%	7%	13%
50–59	11%	7%	22%	15%	16%	10%	6%	13%
60–69	16%	4%	22%	13%	19%	8%	3%	15%

Forrás: Saját szerkesztés

Az Európai Unióval kapcsolatos asszociációk esetén jóval kisebb különbségeket látunk, a legtöbb dimenzióban csak mérsékelt eltérések figyelhetők meg az egyes korosztályok között. Néhány hangsúlyos különbség azonban következetesen kirajzolódik:

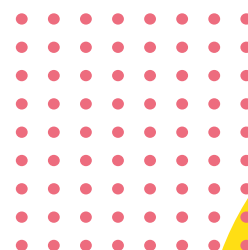
Az egyik ilyen eltérés azokhoz a képzetekhez kapcsolódik, amelyek az EU-t *konfliktusokkal és beavatkozással* azonosítják. Ennek súlya az életkor előrehaladtával fokozatosan növekszik: a fiatalok körében alig jelenik meg, míg az idősebbeknél már jóval gyakrabban fordul elő (8%). Hasonlóan markáns, bár nem teljesen lineáris mintázat figyelhető meg a *krízis- és problémaorientált* asszociációknál. Ezek a középkorúaknál érik el a csúcspontot (30%), az idősebbeknél pedig visszatérnek a teljes mintára jellemző szinthez.

Ezzel szemben viszont az EU érték-alapú elgondolása eltérő pályát követ. A fiatalabb és az idősebb korosztályban ezek az asszociációk viszonylag gyakran jelennek meg (13, illetve 16%), míg a középkorúaknál – különösen a 30–49 évesek körében – feltűnően ritkábbak. Vagyis a közép-generációknál az EU kevésbé jelenik meg normatív vagy értékközösségi keretben.

Ezekben az életkori csoportokban viszont szignifikánsan hangsúlyosabbak a gazdasági–redistributív képzetek:

A 30–39 évesek körében a legmagasabb (11%) ennek az aránya, míg az idősebbeknél számottevően visszaesik. Hasonlóképpen az intézményi és formális Európai Unióhoz kapcsolódó asszociációk az idősebbeknél különösen ritkák (4%), viszont a fiatalabb és középkorú korosztályokban jóval gyakrabban fordulnak elő (12–16%).

Végezetül a kulturális és civilizációs képzetek minden életkorban marginális maradnak, bár a fiatalok körében jelennek meg a legmagasabb, de továbbra is elenyésző arányban (3%).

4. táblázat: Az „Európai Unió” asszociációinak megoszlása
életkori csoportok szerint

	Konfliktusos / beavatkozó EU	Érték-alapú EU	Jóléti / életszín-vonal-EU	Integratív / közösségi EU	Gazdasági-redisztributív EU	Intézményi / formális EU	Krízis- és probléma-EU	Kulturális / civilizációs EU	Magyar referencia
Összesen	6%	10%	7%	29%	8%	12%	25%	1%	3%
18–29	3%	13%	7%	29%	7%	14%	20%	3%	3%
30–39	6%	9%	5%	30%	11%	12%	22%	2%	3%
40–49	4%	5%	7%	26%	9%	16%	30%	1%	2%
50–59	7%	11%	7%	25%	8%	11%	27%	0%	4%
60–69	8%	16%	9%	33%	3%	4%	25%	0%	1%

Forrás: Saját szerkesztés

Nem és iskolázottság: További strukturáló tényezők

A nemi különbségek mind az európai kultúra, mind az Európai Unióhoz kapcsolódó asszociációk esetén megjelennek. Az európai kultúrához kapcsolódó válaszokban a férfiaknál hangsúlyosabbak az értékekhez (14%) és a civilizációhoz (24%) kötődő asszociációk, míg a nők körében gyakoribbak az életmódhoz (27%) és a sokszínűséghez (18%) kapcsolódó említések.

Az Európai Unióval kapcsolatos asszociációk esetében a nemek közötti különbségek visszafogottabbak: A nők valamivel gyakrabban írják le az EU-t integratív és közösségi keretben, míg a férfiaknál enyhén magasabb a krízishez kapcsolódó asszociációk aránya. Ezek a különbségek azonban nem rajzolnak ki karakteres nemi mintázatot az EU megítélése kapcsán.

5. táblázat: Az „európai kultúra” asszociációinak megoszlása nem és iskolázottság szerint

	Értékek	Intézmények	Civilizáció	Életmód	Jóllét	Hanyatlás	Magyar	Sokszínűség
Összesen	10%	4%	21%	22%	15%	9%	5%	15%
Férfi	14%	6%	24%	16%	16%	8%	5%	12%
Nő	6%	3%	18%	27%	14%	10%	5%	18%
Legfeljebb alapfok	4%	5%	17%	35%	21%	10%	2%	6%
Középfok, érettségi nélkül	6%	4%	18%	23%	14%	13%	10%	12%
Középfok, érettségivel	12%	5%	20%	20%	14%	9%	5%	15%
Legalább felsőfok	13%	3%	26%	16%	13%	6%	2%	20%

Forrás: Saját szerkesztés

Az iskolázottság ezzel szemben jóval erősebben strukturalja az asszociációkat. Az európai kultúra esetében jól tetten érhető különbségek rajzolódhatnak ki: a felsőfokú végzettségűek körében kiemelkedően magas a civilizációhoz (26%) és a sokszínűséghez (20%) kapcsolódó asszociációk aránya, míg az alacsonyabb iskolázottságúaknál ezek jóval ritkábban jelennek meg. Az alapfokú végzettségűek esetében az életmód (35%) és a jóllét (21%) dominál.

Hasonló mintázat rajzolódik ki az Európai Unió megítélésében is: az alacsonyabb iskolázottságúaknál erősebbek a krízis- és problémaorientált asszociációk (32%), valamint az intézményi-formális EU képe (20%).

A felsőfokú végzettségűek ezzel szemben lényegesen gyakrabban kapcsolják az EU-t integratív és közösségi jelentésekhez (33%), illetve érték-alapú kerethez (13%), miközben a krízishez kapcsolódó asszociációk aránya alacsonyabb (21%). Vagyis a magasabb végzettséggel rendelkezők számára az EU elsősorban normatív-integratív projektként, érték-alapú közösséggént jelenik meg, míg az alacsonyabb végzettségűek számára inkább intézményi apparátusként és krízis-jelenséggént, – egy távoli, bürokratikus és sokszor problematikus entitásként.

6. táblázat: Az „Európai Unió” asszociációinak megoszlása nem és iskolázottság szerint

	Konfliktusos / beavatkozó EU	Érték-alapú EU	Jóléti / életszínvonal-EU	Integratív / közösségi EU	Gazdasági-redisztributív EU	Intézményi / formális EU	Krízis- és probléma-EU	Kulturális / civilizációs EU	Magyar referencia
Összesen	6%	10%	7%	29%	8%	12%	25%	1%	3%
Férfi	6%	10%	9%	25%	7%	11%	26%	1%	3%
Nő	5%	10%	5%	32%	8%	13%	24%	1%	2%
Legfeljebb alapfok	4%	6%	8%	16%	11%	20%	32%	0%	3%
Középfok, érettségi nélkül	4%	11%	10%	26%	10%	5%	26%	2%	7%
Középfok, érettséggel	7%	9%	6%	31%	8%	10%	26%	1%	2%
Legalább felsőfok	6%	13%	6%	33%	4%	15%	21%	1%	1%

Forrás: Saját szerkesztés

Tájékozottság, mint moderátor: a politikai érdeklődés szerepe

Az európai politika iránti érdeklődés az egyik legerősebb strukturáló tényező az Európai Unióhoz kapcsolódó asszociációk esetén. Azok körében, akik egyáltalán nem érdeklődnek az uniós politika iránt, a krízis- és problémaorientált asszociációk aránya kiugróan magas (36%). Ebben a csoportban az integratív és közösségi EU képe visszaszorul (17%), az értékalapú (7%) és jóléti (5%) jelentések pedig csak elvétve jelennek meg.

Az aktívabban érdeklődő és tájékozódó csoportokban ezzel szemben szisztematikus eltolódás figyelhető meg: A teljes mértékben érdeklődők körében az integratív és közösségi asszociációk aránya eléri a 35%-ot,

az értékalapú és jóléti képzetek aránya pedig egyaránt 14%-kal jelenik meg, miközben a krízishez kapcsolódó asszociációk aránya jelentősen lecsökken. Hasonlóképpen az Unió intézményi-formális dimenziójához kapcsolódó asszociációk súlya is mérséklődik.

Vagyis azok, akik – saját bevallásuk szerint – kevésbé érdeklődnek az európai politika iránt, azok jelentősen nagyobb valószínűséggel látják az EU-t válságjelenségként és távoli intézményi leviathánként. Ezzel szemben azok, akik érdeklődőbbek, jelentősen nagyobb arányban tekintik az Uniót normatív és közösségi tartalmakkal telített projektnek.

7. táblázat: Az „Európai Unió” asszociációinak megoszlása az EU-politika iránti érdeklődés (1–4) szerint

Dimenzió / Kategória	Konfliktusos / beavatkozó EU	Értékalapú EU	Jóléti / életszínvonal-EU	Integratív / közösségi EU	Gazdasági-redisztributív EU	Intézményi / formális EU	Krízis- és probléma-EU	Kulturális / civilizációs EU	Magyar referencia
Összesen	6%	10%	7%	29%	8%	12%	25%	1%	3%
Egyáltalán nem	2%	7%	5%	17%	11%	18%	36%	1%	3%
2	4%	9%	4%	31%	10%	13%	27%	0%	2%
3	8%	10%	6%	30%	7%	11%	24%	2%	2%
Teljes mértékben	7%	14%	14%	35%	5%	7%	15%	0%	4%

Forrás: Saját szerkesztés

Az európai kultúrához kapcsolódó asszociációk esetében a tájékozottság hatása jóval gyengébb. Az aktívan érdeklődők valamivel gyakrabban utalnak civilizációs jelentésekre (23%), és jelentősen nagyobb arányban asszociálnak értékekre (16%), míg a kevésbé érdeklődők körében az életmódhoz (28%), és különösen a hanyatláshoz (15%) kötődő asszociációk azok, amelyek hangsúlyosabbak.

8. táblázat: Az „európai kultúra” asszociációinak megoszlása az EU-politika iránti érdeklődés (1–4) szerint

Dimenzió / Kategória	Értékek	Intézmények	Civilizáció	Életmód	Jóllét	Hanyatlás	Magyar	Sokszínűség
Összesen	10%	10%	4%	22%	15%	9%	5%	15%
Egyáltalán nem	4%	4%	2%	28%	15%	15%	8%	9%
2	9%	9%	4%	22%	14%	12%	3%	18%
3	12%	12%	7%	19%	14%	5%	4%	15%
Teljes mértékben	16%	16%	2%	20%	16%	5%	4%	14%

Forrás: Saját szerkesztés

Következtetések

A bemutatott eredmények azt sugallják, hogy az európaiság a mindennapi gondolkodásban nem egységes horizontként, hanem egymás mellett létező, részben összekapcsolódó, részben elkülönülő képzetek formájában jelenik meg. Amit Európának nevezünk az egyszerre kulturális tapasztalat, történeti örökség, normatív horizont és politikai intézményesülés. Ezek a jelentésrétegek azonban nem automatikusan rendeződnek egységes narratívába. Az empirikus eredmények éppen azt mutatják meg, hogy a kulturális és a politikai európaiság eltérő logikák szerint válik hozzáférhetővé a társadalmi képzeletben, és eltérő társadalmi törésvonalak mentén rétegződik.

Az európai kultúrához kapcsolódó asszociációk elsősorban a megélhető és elbeszélhető Európát ragadják meg. Az életmód, a civilizáció, a mindennapi kulturális tapasztalatok dominanciája arra utal, hogy a kulturális európaiság alapvetően tapasztalati természetű. Európa ebben az értelemben nem elvont fogalom vagy normatív konstrukció, hanem bejárható tér, ismert ízek, városi terek, életformák, történetek és történeti rétegek együttese.

Mindezt árnyalja, hogy a kulturális európaiság különböző képzeleti iránt különböző társadalmi csoportok mutatnak affinitást. A fiatalabbak számára Európa elsősorban életforma: az az Európa, amelyet a fapados légitársaságok, a közösségi média és a transznacionális fogyasztási minták tesznek nap, mint nap hozzáférhetővé.

Az idősebb generációk számára ezzel szemben a civilizáció és az értékek hangsúlyosabbak: Európa itt inkább örökség és normarendszer, a történelmi múlt súlya és azok a demokratikus értékek, amelyek politikai szocializációjuk során – a hidegháború évtizedeiben, majd a rendszerváltás időszakában – formálódtak és szilárdultak meg.

Az iskolázottság hasonlóan differenciál, de némiképp más logika mentén. A magasabb végzettségűek körében a civilizáció és a sokszínűség reflektáltabb, absztraktabb képzetei dominálnak: az az Európa, amely a kulturális pluralizmus, a történelmi komplexitás és az intézményesült örökség fogalmaiban ragadható meg. Az alacsonyabb végzettségűeknél ezzel szemben az életmód és a jólét közvetlenebb, élményszerűbb asszociációi jelennek meg: Európa itt nem annyira reflexió tárgya, mint inkább megélt valóság, az életminőség és a biztonság szinonimája.

Nincs tehát egyetlen kulturális európaiság. Amit az eredmények feltárnak, az inkább egymás mellett élő, részben átfedő, részben eltérő tapasztalati horizontok együttese, amelyek különböző társadalmi pozíciókból válnak hozzáférhetővé. A fiatal és a bécsi kávéházban üldögélő középkorú értelmiségi egyaránt „európai” módon éli meg a pillanatot, de más-más jelentésréteget aktivál, más-más képzetrendszerhez kapcsolódik.

Az Európai Unióra vonatkozó asszociációk ezzel szemben más jelentéstérben szerveződnek. Az EU elsősorban politikai és intézményi projektként jelenik meg a mindennapi tudatban, amelyhez normatív és funkcionális tartalmak kapcsolódnak: integráció, együttműködés, közös értékek, jólét. Az Unió ebben az értelemben nem tapasztalat, hanem konstrukció – valami, amihez viszonyulni kell, amit értékelni, megítélni, támogatni vagy kritizálni lehet.

Ugyanakkor ezekkel a pozitív és normatív képzetekkel párhuzamosan jelen van egy krízis- és problémaorientált narratíva is. A válaszadók egy kisebbségben lévő, de jelentős része válságjelenséggént, működési zavarokkal terhelt intézményként, távoli apparátusként írja le az Uniót. A pozitív és negatív képzeteknek ez az együttes jelenléte egyfajta strukturális ambivalenciát jelez: az integráció eszméje és annak tapasztalt működése nem esik feltétlenül egybe.

Az EU-képzetek esetében is kimutathatók demográfiai különbségek. A magasabb végzettségűek inkább az integratív és közösségi narratívával rezonálnak, az Uniót értékközösséggént és együttműködési keretként értelmezik. Az alacsonyabb végzettségűek körében ezzel szemben a krízis-narratíva és az intézményi-formális kép dominál: az EU itt távoli, bürokratikus entitásként jelenik meg, amely inkább problémák forrása, mint megoldások terepe.

A legmarkánsabb strukturáló tényező azonban nem az iskolázottság, hanem a politikai tájékozottság. Az EU-s politikai kérdésekben tájékozott és tájékoztatlan csoportok között markáns különbségek mutatkoznak. Azok, akik aktívan érdeklődnek az európai politika iránt, az EU elsősorban integratív és normatív projektként jelenik meg, olyan politikai közösségként, amelynek értékei és céljai vannak, amelyhez tartozni lehet, amelyben részt lehet venni. A kevésbé érdeklődők számára viszont az EU mindenekelőtt válságjelenség és távoli intézmény: nem értékek hordozója, hanem működési zavarokkal terhelt apparátus, amelynek logikája nehezen érthető, vélt vagy valós hatásai többnyire kellemetlenek.

Érdemes tehát észrevenni, hogy a két képzettípust – a kulturális és a politikai európaiságot – eltérő társadalmi logikák szervezik. A kulturális európaiságot az életvilágbeli pozíció strukturálja: az életkor, a kulturális tőke, a közvetlen tapasztalatok horizontja. A politikai európaiságot ezzel szemben a politikai mezőhöz való hozzáférés. A kulturális európaiság megélhető anélkül, hogy reflektálnánk rá, a politikai európaiság viszont értelmezési kereteket igényel. Aki nem rendelkezik ezekkel a keretekkel, annak az EU szükségszerűen külsődleges marad és nem pusztán azért, mert elutasítja, hanem azért, mert nem fér hozzá.

Ez a dinamika más területeken is tetten érhető. Miskolczy (2022) az ENSZ fejlesztéspolitikai jelentéseit elemezve hasonló mintázatot talált: a »fejlődés« fogalmát uraló narratívák – legyen szó gazdasági növekedésről, politikai reformokról vagy az antropocén kihívásairól – meghatározzák a cselekvési horizontot, és egyúttal ki is jelölik, kinek van hozzáférése ehhez a diskurzushoz. Ahogy a nyugati technokrata nyelvezet elidegenítő lehet a fejlesztéspolitikában, úgy az EU intézményi-bürokratikus képzete is távoli maradhat azok számára, akik nem rendelkeznek az értelmezéséhez szükséges kulturális erőforrásokkal.

Implikációk

Mindezek az eredmények három, egymással összefüggő implikációra mutatnak rá, amelyek túlmutatnak a leíró eredményeken, és az európai integráció strukturális kérdéseire világítanak rá:

Az első a kulturális európaiság pluralitásához kötődik. Az empirikus eredmények jól mutatják, hogy nincs egyetlen európai narratíva, amivel minden társadalmi csoport egyformán rezonálna. A fiatalok tapasztalati Európája, az idősek civilizációs öröksége, a magasabb végzettségűek reflektált sokszínűségképzete és az alacsonyabb végzettségűek életmód-orientációja mind legitim és élő európaiság-értelmezések. Nem arról van szó, hogy egyesek „jobban” vagy „helyesebben” értik Európát, inkább arról, hogy az európaiság különböző arcai különböző társadalmi pozíciókból válnak láthatóvá. Vagyis az európai identitás artikulációja nem alapulhat egyetlen domináns narratíván – legyen az akár az értékek, akár a kulturális örökség, akár az életforma diskurzusa –, hanem figyelembe kell vennie ezt a pluralitást. Az a kérdés, hogy „mi Európa?”, nem válaszolható meg egyetlen definícióval. A válasz attól függ, ki kérdezi, és milyen pozícióból.

A második implikáció a politikai tájékozottság kiemelt szerepéhez kapcsolódik. Az Európai Unió megítélése nem pusztán attitűd kérdése, hanem hozzáérés kérdése is. Azok számára, akik nem rendelkeznek értelmezési kerettel az EU politikai működéséhez, az Unió szükségszerűen távoli, technokratikus entitásként jelenik meg. Az eredmények tehát azt mutatják, hogy az EU számára a tájékozottság erősítése kulcskérdés, ami akkor lehet sikeres, ha a megszólítás rezonál az eltérő társadalmi pozíciókból fakadó tapasztalatokra.

Végezetül a harmadik implikáció a kulturális és politikai európaiság viszonyára vonatkozik. Az empirikus eredmények azt mutatják, hogy a kulturális európaiság élményszerű és tapasztalati, míg a politikai európaiság értelmezési kereteket és aktív kognitív befektetést igényel. Ez a két képzet típus jelenleg csak korlátozottan kapcsolódik össze: az, hogy valaki otthonosan mozog az európai kulturális térben, nem jelenti, hogy az Európai Uniót is saját politikai közösségeként éli meg. A funkcionális előnyök, – a szabad mozgás, a gazdasági integráció, a támogatások –, önmagukban nem teremtenek érzelmi lojalitást. Az EU legitimációja így nagyrészt instrumentális alapokon nyugszik, ami válsághelyzetekben különösen törékennyé válik: ha az előnyök megkérdőjeleződnek, a lojalitás is erodálódhat. Amennyiben az EU hosszabb távon stabil érzelmi és normatív kötődést kíván építeni polgáraiban, nem kerülheti meg azt a kérdést, hogy miként tud kapcsolódni az élő, megélt európai tapasztalathoz. Ez nem valamiféle kulturális homogenizációt jelent, hanem annak felismerését, hogy a politikai integráció nem függetleníthető a kulturális imagináriumoktól. A kulturális európaiság sokfélesége erőforrás lehet, de csak akkor, ha a politikai projekt képes megszólítani ezeket az eltérő tapasztalati horizontokat.

Ebben az összefüggésben Európé elrablásának mítosza nem pusztán allegóriaként olvasható. A történetben Európé egyszerre válik kiszakítottá és alapítónak: elragadják eredeti közegéből, miközben egy új rend teremtő figurájává válik. Az Európai Unió politikai projektje hasonló feszültséget hordoz: Európát intézményesíti, szabályozza, kodifikálja, de ezáltal el is távolítja attól az élményszerű, érzéki tapasztalattól, amelyben a kulturális európaiság a mindennapokban megjelenik.

Az intézményesített Európa és a megélt Európa között rés nyílik. Az empirikus eredmények arra utalnak, hogy az európai integráció egyik kulcskérdése ma éppen az, hogy ez a távolság mérsékelhető-e, vagyis, hogy Európé története újra összekapcsolható-e azzal a tapasztalati világgal, amelyből ered.

Irodalomjegyzék

- Balibar, É. (2004). *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- Bargh, J. A., és Chartrand, T. L. (2000). The mind in the middle: A practical guide to priming and automaticity research. *Handbook of research methods in social and personality psychology*, 2000, 253-285.
- Brague, R. (2002). *Eccentric Culture: A Theory of Western Civilization*. South Bend: St. Augustine's Press. (Eredeti: Europe, la voie romaine. Paris: Criterion, 1992.)
- Collins, A. M. és Loftus, Elizabeth F. (1975): A Spreading-Activation Theory of Semantic Processing. *Psychological Review*, 82(6), 407–428. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.82.6.407>
- Dawson, C. (2002[1932]). *The Making of Europe: An Introduction to the History of European Unity*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Delanty, G. (1995). *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. New York: St. Martin's Press. <https://doi.org/10.1057/9780230379657>
- Gyurgyák, J. (2018): *Európa alkonya?* Budapest: Osiris Kiadó
- Habermas, J. (2001). *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: MIT Press. (Eredeti: *Die postnationale Konstellation*. Frankfurt: Suhrkamp, 1998.)
- Hidas, Z. (2021): Európa – világi és vallási érdekeink és eszményeink tere. *Vallástudományi Szemle*, 17(1), 9–29. DOI: 10.55193/RS.2021.1.9
- Mayring, Ph. (2000). Qualitative Content Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 1(2), Art. 20.
- McNamara, T. P. (2005): *Semantic Priming: Perspectives from Memory and Word Recognition*. New York: Psychology Press.
- Miskolczi, B. (2022). Mit ért a UNDP fejlődésen, és miért fontos ez? *Replika*, (127), 53–76.
- Pagden, A. (szerk.) (2002). *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511496813>
- Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca: Cornell University Press.
- Scruton, R. (2014). *How to Be a Conservative*. London: Bloomsbury. [Megjegyzés: a cikk kontextusában esetleg a *Culture Counts* (2007) relevánsabb lehet]
- Shore, C. (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Steiner, G. (2004). *The Idea of Europe*. Tilburg: Nexus Institute.
- Taylor, C. (2004). *Modern Social Imaginaries*. Durham–London: Duke University Press.